

о. С. ГАЮК

Уніяна діяльність
Мелетія Смотрицького.

Історичний нарис.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В С. Ш. А.

НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ІНСТИТУТ

о. С. ГАЮК

Унійна діяльність
Мелетія Смотрицького.

Історичний нарис.

НЮ ЙОРК

1970

С. БАВНД БРУК

І.

В місяці серпні 1628 р. в м. Києві відбувся помісний Собор Української Православної Церкви в справі запідозреного у відступництві від Православної Віри архиєпископа Польського Мелетія Смотрицького.

Цей помісний Собор мав дуже важливе, епохальне значення для Православної Церкви, бо коли б на ньому не були засуджені ідеї Смотрицького і всіх тих, що стояли за ним, то Православна Церква для українського народу в межах Польської держави незабаром була б цілковито зліквідована.

Та сталося цілком інакше.

Вже від самих початків постання унії, зокрема ж в перших двох десятиріччях 17-го століття, Православна Церква опинилася в жалюгідному стані. Як відомо, польський уряд в особі короля Зигмунта III, що був під непереможним впливом римських єзуїтів, прийняв унію під свою опіку і вживав усіх засобів до її скріплення. Слушні скарги православних на Михайла Рогозу, що залишив свою паству і перейшов на унію, король залишав без всякої уваги, а Рогозу, навпаки, ще затвердив на становищі митрополита Київського, всім же його однодумцям виявляв свої щедрі королівські милості.

По смерті Михайла Рогози король без всякого зволікання затвердив на становищі уніятського митрополита Іпатія Потія, одного з головних промоторів унії. І в той же час король, зловживаючи правом інвеститури, не допускав до єпископських становищ усіх тих, хто противився унії. Він не допускав також заміщення архимандрій, настоятельств у монастирях чи навіть по багатьох парафіях

кандидатами, що були відомі з своєї неприхильності до унії. І внаслідок такої ворожої політики короля, зглядно польського уряду, вже по 16-ти роках від початку унії залишився лише один православний єпископ у м. Львові, що тільки й мав право висвячувати священиків і дияконів для православних вірних.

Через недостачу православних душпастирів багато парафій були вакуючими. Православні вірні, позбавлені своїх священиків, зазнавали різних несамовитих утисків і зневаг як від польської влади, так і від уніятів.

Священики, що були відданими Православній Вірі, терпіли безмежні зневаги, з безчестям виганялися з парафій, безпіставно віддавались під суд і дуже часто кінчали своє життя у в'язницях. Краї церкви силою відбирали від православних у користь уніятів, інші були під замками з урядовою печаткою або в жидівській оренді.

Такий стан призвів до того, що цілі округи залишались без священиків, так що нікому було ховати покійників, нікому було дітей хрестили або молодят на подружнє життя благословляти.

Звичайно, це безоглядне й систематичне переслідування вірних всупереч усім Божим і людським законам, довело Православну Церкву до невимовно тяжкого стану, майже до цілковитої руїни.

Однак, православні вірні далекі були від повної капітуляції перед агресивним католицтвом. Дух прадідівської віри ще жив і боротьба не вгасала, особливо на сеймовому форумі. Депутат від Волині Лаврентій Древинський мужньо виступив на Сеймі у Варшаві в 1620 році в обороні Православної Церкви і з'ясував фактичне її становище.

„У великих містах, — говорив він, — церкви запечатані, церковні маєтності пограбовані

ні, в монастирях, замість монахів, худобу тримають, священики розігнані, діти без хрещення з цього світу відходять, тіла померлих без церковного обряду, як стерво, вивозять, народ без церковного вінчання в непотребстві живе без сповіді й св. Причастя вмирає”¹).

І далі Древинський свою повну драматизму промову закінчив такими зворушливими словами: „Отже, ради милосердя Божого, від імені всієї братії нашої, уклінно прошу вашу королівську величиність, змилосердитися в кривді не нашій, а Божій. Вже двадцять років на кожному сеймiku, на кожному сеймі і головному з'їзді гіркими слізами благаємо, але випросити не можемо, щоб ми при правах і вольностях наших збережені зостались; щоб братія наша від таких несправедливостей не терпіла; щоб, принаймні, теперішній митрополит і владики були в послухові прямого свого у вірі пастыря, патріярха Константинопольського, а маєтки церковні, хоч не відразу тепер, але обов'язково по смерті теперішніх владик щоб до законних власників своїх повернені були. Інакше, від чого нехай відверне Бог, якщо цілковите заспокоєння на цьому сеймі і вилікування таких тяжких ран не наступить, то змущені будемо разом з пророком виголосити: будь суддею мені, Боже, і розсуди спір мій”. (Ibid., стор. 280).

Проте, всі легальні заходи й намагання охоронити Православну Церкву не давали бажаних наслідків. Король буквально ігнорував ці слухні легальні заходи і, таким чином, православні вірні були залишені в цій нерівній боротьбі на свої власні сили. А цієї народної сили може найбільше й боялися уніати. Тож доведений врешті, до розpacії утисками уніятів, простий народ, „який і раніше

¹⁾ И. Малишевский. Западная Русь в борьбе за Веру и Народность, стор. 277.

жив, немов в чистилищі, а тепер підпав ще під нові зипробування від релігійного запалу своїх панів”²), — почав вдаватися до одчайдушних насильницьких засобів супроти гнобителів, покладаючи надію про допомогу на православне українське козацтво.

Час діяв в некористь православних вірних, бо внаслідок невідрядних тяжких умов майже половина всього населення на Україні і в Білорусі за цей відносно короткий період опинилася в унії. Всі зусилля православних вірних, зокрема козацтва й війська Запорозького, оборонити Православну Церкву від очевидної заглади паразізувалися не тільки насильницькими засобами польського уряду, але також у великій мірі відсутністю Православної ієрархії. Та несподіване приуття до Києва патріярха Єрусалимського Теофана і висвята ним Православної ієрархії докорінно змінило співвідношення сил ворогуючих сторін. Ця висвята відбулася в дуже складних і засекречених умовах, бо без відома й згоди короля на щире прохання православних вірних, але з підтримкою гетьмана Сагайдачного і побожного війська Запорозького, які вроочисто заявили, що „беруть святішого патріярха на свої рамена і під свою опіку”³). Відродження ієрархії дало православним вірним моральну наснагу до дальнішої боротьби з унією і зо всіма ворогами Православної Церкви.

Серед шістьох невовисвячених патріярхом Теофаном єпископів був і вчений монах з Віленського св. Духівського монастиря Мелетій Смотрицький. Це була людина видатна, постать барвиста і многогранна не тільки своїми дбайливо виплеканими природними здібностями, але й своєю різноманітною й кипучою діяльністю, що знайшла вияв в йо-

²⁾ П. Знаменский, Учебное Руководство по Истории Русской Церкви, стор. 205.

³⁾ И. Малишевский. Op. cit., стор. 294.

го визначній літературно-полемічній творчості та в його міжконфесійній боротьбі спочатку по боці православних, а потім по боці уніятів.

Його визначна полемічна діяльність була вагомою не тільки для тієї доби, але залишилася вагомою в історії Української Церкви і до наших днів.

Тож цілком зрозуміло, що Смотрицькому відводиться належне місце в багатьох працях з історії Української Церкви, велика увага приділяється його літературно-полемічній творчості що залишається невичерпним джерелом для вивчення його доби і всіх тих складних проблем, що в той час виринали перед нашим церковним суспільством, яскраво відображаючи всю згубність тогочасної міжконфесійної боротьби. І тому пам'ять його в нашій історіографії хоч згадується без належної похвали, але з належною пошаною і без зайвого дорікання і осуду.

Властиво, основною темою цього короткого нарису є один з найтяжчих епізодів у житті Смотрицького, а саме: суд над ним на помісному Київському Соборі, а в зв'язку з цим судом конечним було поширення теми, щоб краще висвітлити його унійну діяльність.

II.

Мелетій Смотрицький народився в Смотричі на Поділлі в 1577 році. Батько його Герасим Смотрицький, що займав високий пост каштеляна в польській адміністрації, був водночас видатним ученим і церковним діячем. Деякий час він був ректором славнозвісної в той час Острозької школи. В цій школі вчився і Мелетій, спочатку під керівництвом свого батька, а пізніше під керівництвом відомого грецького вченого Кирила Лукариса. Тут прищеплена була йому любов до Православної Віри і Церкви. Його гарні успіхи в науці і видатна здібність звернули увагу князя Кон-

Мелетій Смотрицький.

станиця Острозького, який розпорядився послати Мелетія спочатку до вищого учебового закладу — Академії Єзуїтів у Вільні, а пізніше для завершення студій до Німеччини.

Перебування Смотрицького в Академії Єзуїтів не залишилося без наслідків. Його стійкість у Вірі Православній була сильно підважена латинством, яка в свою чергу пізніше була підважена вченням протестантів⁴).

Старанно студіюючи богословіє, історію, філософію в багатьох протестантських університетах, Смотрицький здобув енциклопедичне знання, в досконалості оволодів методою схоластичної діялектики, але притупив у своїй душі важливу християнську чесноту — любов і віddаність своїй рідній Православній Церкві.

Смотрицький, по думці проф. І. Власовського, побувавши за границею в західніх католицьких і протестантських школах, „не захопився ні католицтвом, ні протестантизмом, — освіта в різних школах посіяла в ньому згубне насіння індеферентного відношення до релігійних справ”⁵).

Повернувшись з закордону і побачивши в якому невідрядному стані є Православна Церква, у Смотрицького відродилися спогади юніх літ, і він активно включився в боротьбу на захист її. В 1610 році з-під пера його виходить знаменитий твір „Т р е н о с ”, тобто „Плач Східньої Церкви” з викладом усіх догматів Віри Православної. В цьому творі, що був написаний польською мовою, він сміливо й рішуче виступив проти Римської Церкви, в зворушливих і поетичних картинах змалював сумний стан Православної Церкви, нарікаючи головним чином на те, що стародавні шляхетські роди один за одним залишили

⁴) К. Еленевский, Мелетий Смотрицкий, стор. 116.

⁵) І. Власовський, Нарис історії Української Православної Церкви, стор. 155.

її⁶). Всю вину за це нещастя він складає на уніятів, а особливо на всю тогочасну ієархію на чолі з митрополитом. Він дорікає також і нижчому духовенству, серед якого було повно бувших корчмарів, бувших військових, що стали пастирями випадково або за гроши, що не дбали за паству Христову і самі легковажно відступили від віри батьків та й за собою народ потягли⁷).

Пишучи цей твір, Смотрицький мав на меті — опам'ятати тогочасних владик, нахилити їх залишити церкву мачуху та повернутися на лоно рідної матері — Церкви Православної.

Твір цей був прийнятий всіма православними вірними з великим ентузіазмом і створив Смотрицькому широку популярність. Натомість серед католиків „Тренос” викликав цілу бурю. Спочатку зареагували на нього найсильніші полемісти, а потім застосовані були суворі адміністративні заходи.

Відомий учений того часу і королівський проповідник Петро Скарба написав свою відому „Пересторогу”, а єпископ Володимирський Яким Мороховський — „Увещаніє”.

Обидва згадані автори у відповідь на закиди Смотрицького з неменшою переконливістю доводили, що „Церква Римська завжди зберігала вчення Христове, а, навпаки, Східня Церква ухилилась від нього, коли розірвала союз любові з Римською Церквою; за це Господь відібрав від неї вчених людей, освічених і ревних пастирів, віддав їх у турецьку неволю та іншим нещастям, як на сході, так і на Русі, а самому авторові „Плачу” докоряли в прихильності до Кальвінізму і непошані до вчення свв. Отців, називаючи його учнем Лютера і Кальвіна⁸).

Твори Скарби і Мороховського не зробили

6) И. Н. Костомаров. Деятели русской церкви в старину, стор. 82.

7 8 9) К. Еленевский. Op. cit., стор. 118, 120, 121.

особливого враження на православних вірних, але, на жаль, зробили враження на самого Смотрицького, який, погодившись з аргументацією своїх опонентів, серйозно захистався в своїх переконаннях і, за висловом Єленевського, — „пішов на певні поступки унії”⁹). В наступних своїх творах: „Палінодія” і „Трактат про походження Св. Духа” Смотрицький виявляє вже більшу примирливість, а навіть і погодження з деякими поглядами уніятів. Ця примирливість Смотрицького до уніятів в свою чергу викликала гостру реакцію з боку православних вірних, а особливо православного чернецтва, на домагання якого „Палінодія” була спалена, а „Трактат” залишився твором сумнівої вартості¹⁰).

Само собою зрозуміле, що таке вороже наставлення православного чернецтва та інших оборонців православного вчення, сильно вразили Смотрицького й викликали в ньому почуття образі й незадоволення своїми одновірцями. Звідси, треба припустити, й починається ревізія Смотрицьким свого віроісповідного світогляду та свого ставлення до унії і православія.

III.

Під впливом настоятеля св. Духівського монастиря у Вільні Леонтія Карповича Смотрицького в 1616 році вступає послушником до цього монастиря. Св. Духівський монастир вважався в той час твердинею Православія, а о. Карпович — славним оборонцем його, що ще раніше перетерпів тяжкі переслідування, ув'язнення і тортури від уніятів за свою віру. Карпович, що був сам високо освіченою і талановитою людиною, знов Смотрицького як свого учня з Острозької школи, тому Смотрицький не тільки хотів бути більше до свого вчителя, але і „ближче приглянутися чер-

¹⁰) К. Еленевский. Op. cit., стор. 122.

нечому життю та глибше пізнати причини роз'єднаної у вірі братії”¹¹).

Взявши на себе послух — викладання гуманітарних наук у монастирській школі, Смотрицький і далі віддається науковим студіям. Тут він і закінчив свою славнозвісну граматику слов'янської мови, відому під назвою „Грамматики словенеские, правилное сунтагма”, що була винятково близкучим твором для свого часу, видану в містечку Евью недалеко Вільна в 1619 році¹²). Ця граматика довгий час була найкращим підручником при вивченні церковно-слов'янської мови, а також і прототипом для багатьох пізніших граматик¹³).

Та найбільше уваги й часу приділяє він питанню міжконфесійної боротьби, а особливо ґрунтовному вивченю унії. Ставлення монахів, серед яких довелося жити і працювати Смотрицькому, було непримирене, бо все це були люди, хоч і глибоко віруючі, але в переважаючій своїй масі прості й малоосвічені¹⁴). Для Смотрицького, як інтелектуала, потрібним було і адекватне середовище. Таке середовище він знайшов у сусідньому Троїцькому уніяцькому монастирі. Він почав відвідувати видатніших представників цього монастиря з однією лише метою, щоб продискутувати всі складніші міжконфесійні питання і знайти, врешті, спосіб облегчити долю переслідуваних своїх одновірних братів. Наміри і інтенції, так би мовити, шляхотні й гідні похвали.

Ця дивна поведінка Смотрицького, як лю-

11) Аф. Осинский, Мелетій Смотрицький, Архиєпископ Полоцький, стор. 32; К. Харлампович, Западно-русские православные школы 16 и начала 17 вв., стор. 392.

12) Я. Спрынчак, Очерк русского исторического синтаксиса, стор. 148.

13) Е. Прокошина, Мелетій Смотрицький, стор. 105. В. Радзивівич, Короткий курс історії українського письменства, стор. 51.

14) А. Осинский, Op. cit., стор. 33.

дини далекої від проявів якого-будь фанатизму, пояснюється ще й тим, що Смотрицький, за словами його біографа Осінського, „перебуваючи переважно серед людей освічених, для яких не існувало принципової різниці між Церквами Східною і Західною, потрапив засвоїти собі той погляд, що як та, так і друга Церква становлять рівноцінну і однаково правдиву духом частину Єдиної Кафоличної Апостольської Церкви; якщо ж між ними і є розходження, то воно не є істотним і зводиться тільки до одних обрядових неподіжень¹⁵⁾.

З усієї діяльності Смотрицького в період перебування в св. Духівському монастирі й пізніше можна бачити, що його сильно полонила ідея примирення уніятів з православними. І цій ідеї він залишився відданій ціле своє життя, незалежно від того, в якому середовищі, чи б пак, в якому церковному таборі він не перебував. Однак, ця ідея примирення православних з уніятами, що так захопила Смотрицького, не мала зовсім реального підґрунтя для здійснення, бо, властиво кажучи, це могла б бути лише поновна унія, яка, в кінці, привела б усіх православних вірних під Польщою до повної підпорядкованості Римському Папі.

IV.

Як уже згадувалось вище, в 1620 році, в часі відновлення православної ієрархії, Смотрицький був висвячений в сан єпископа патріархом Теофаном з призначенням на Полоцьку катедру. У висвяті брали участь — митрополит Іов Борецький і титулярний єпископ Таргонський Авраамій.

Сталася ця висвята випадково і цілком несподівано навіть для самого Смотрицького. Властиво, одним із шести номінатів був Леонтій Карпович, відомий борець за право-

¹⁵⁾ Ibidem, стор. 34.

славіє, настоятель св. Духівського монастиря у Вільні, що на цей час тяжко захворів. Смотрицький прибув до Києва лише в складі делегації від православних вірних м. Вільна, щоб привітати патріярха від імені свого хворого настоятеля. Тоді й виникла думка серед віленських делегатів просити патріярха про висвяту Смотрицького. Підсиливши своє прохання, можливо, великою сумою грошей¹⁶), Смотрицький поставлений був в диякона, священика, а через кілька тижнів — у єпископа.

Та положення всіх нововисвячених православних іерархів одразу ускладнилось. По донесенням уніятського митрополита Й. Рутського, король Зигмунт III негайно об'явив патріярха Теофана незаконним самозванцем, турецьким шпигуном тощо, а всіх висвячених ним єпископів — псевдоєпископами, зовсім незаконними, неканонічними, що повинні бути арештовані і віддані під суд. До того ж уніят Рутський, що не мав жодної юрисдикції над православними іерархами, проголосив над ними анатему, а сам папа з Риму прислав королю точні вказівки, щоб всіх цих руських незаконних єпископів належно покарати¹⁷).

Отже внаслідок такої жорстокої нагінки і від своїх братів уніятів, і від Римського папи, а також від польського короля та його адміністрації, всі православні іерархи, опинившись „під баніцією”, на нелегальному становищі, — змушені були жити потаємно по різних монастирях, звідки так само потаємно керували справами своїх єпархій. Один тільки митрополит Іов Борецький явно і спокійно жив в Києві, в цьому, по влучному окресленню проф. Карташева, „реально ко-зачому царству”¹⁸).

16) Суша Яков, еп. Життя Мелетія Смотрицького, стор. 9.

17) А. Карташев. Очерки по Истории Русской Церкви, том. II, стор. 277.

Положення Смотрицького також було де-
шо відмінне від положення інших єпископів,
бо він, прибувши до Вільна, далі перебував
в св. Духівському монастирі, де він був обра-
ний і настоятелем після смерті Леонтія Кар-
повича. Окрім того він був під опікою і по-
стійною охороною сильного в той час став-
ропігійного св. Духівського братства. Не ма-
ючи змоги перебувати в Полоцьку, Смотри-
цький з місця свого осідку підтримував ду-
же обмежені зносини з вірними у Полоцькій
епархії.

На Полоцькій уніяцькій катедрі в той час
був Йосафат Кунцевич, натура фанатична і
діаметрально протилежна Смотрицькому у
багатьох відношеннях. Опанований ідеєю
прозелітизму, Кунцевич діяв рішуче, безог-
лядно і без найменших скрупулів. В Полоць-
ку він силою відібрав від православних вір-
них всі церкви; у Вітебську не дозволяв пра-
вославним відправляти богослуження навіть
за містом в наметах¹⁸⁾.

Само собою зрозуміле, що нехристиянська
поведінка Кунцевича викликала оправдану
ненависть до нього майже всього православ-
ного населення, а коли стало відомим про
призначення Смотрицького для православ-
них, то вся Полоцька епархія відмовила Кун-
цевичеві в послусі¹⁹⁾. Це вивело Кунцевича з
рівноваги, його місійне захоплення оберну-
лося в низьку пристрасть впругості і нена-
висті до інакодумаючих, а побачивши в осо-
бі Смотрицького сильного і небажаного кон-
курента, він з наполегливістю тяжко хворого
манієка ще сильніше розгорнув акцію навер-
тання православних на унію.

Литовський канцлер Лев Сапіга з цього
приводу писав митрополитові Рутському, що

¹⁸⁾ Карташев. Ibidem, стор. 277.

¹⁹⁾ Бантиш-Каменский. Историческое известие о воз-
никшей в Польше Унии, стор. 90.

²⁰⁾ Малишевский, Op. cit., стор. 273.

„владика poloцький своїми жорстокостями надокучив і омерзів народові як у Полоцьку, так і повсюди, і що його жорстокі засоби можуть дуже пошкодити державі”²¹). А в своєму історичному листі до Кунцевича той-же канцлер Сапіга, як державний муж, рішуче засудив методу його дій, як суперечну духові євангельському і явно шкідливу інтересам держави. Наказуючи Кунцевичу відкрити для православних церкви в Могилеві, Сапіга м. ін. пише: „Жидам і татарам не забороняється мати свої синагоги і мечеті, а ви християнські печатуєте церкви. З цього приводу і йде вже всюди поголоска, що вони (тобто православні) погоджуються бути краще в підданстві у невірних турків, ніж терпіти та-кий утиск над свою совістю”²²). Рішуче за-суджуючи дії Кунцевича, канцлер Сапіга каже: „Мені ніколи на думку не приходило, що ви будете притягати на унію такими насильницькими засобами”²³).

Словом, дуже і дуже тяжким було становище православних вірних у Полоцькій єпархії, яка лише номінально була в юрисдикції призначеної туди Смотрицького.

В 1623 році сталася трагічна подія — Кунцевич був убитий доведеним до відчаю розлютованим натовпом православних мешканців м. Вітебська. У Вітебську почав діяти польський суд скорий, але несправедливий. Цей суд взяв під увагу лише наявність злочину, але не звернув уваги на причини, що привели до злочину. В екзекуції кільканадцятьом православним громадянам публічно сокирою були відрубані голови²⁴), багато було ув'язнено, в багатьох конфісковані доми і по-

²¹) Малишевский, Ор. сіт., стор. 274.

²²) Бантиш-Каменский, Ор. сіт., стор. 80.

²³) Малишевский, Ор. сіт., стор. 274.

²⁴) Це можливо тому на всіх портретах Кунцевича зображується також великих розмірів закровавлену сокиру.

житки, багато рятувалося втечею, назавжди залишивши родини і насижені місця. Православним і далі іменем короля заборонено було мати свої святині.

Папа Урбан 8-й своїм окремим бреве з дня 10-го лютого 1624 року схвалив всі попередні дії польського уряду у відношенні до православних і закликав усіх католиків під загрозою анастеми ще до дальших актів помсти огнем і мечем за смерть невідкажуваного І. Кунцевича. „Нехай ересь відчує, — писав папа, — що жорстоким злочинам немає змилування”²⁵).

Цей лист папи Урбана був заохотою для поляків і уніятів до дальшої хвилі несамовитого терору, що захопив собою всі українські й білоруські землі під Польщею, включно з Києвом. Ця хвиля терору мала на меті за одним заходом ліквідувати і всю відновлену православну ієархію. Тільки на прохання митрополита Іова Борецького рішуча інтервенція козацтва припинила цю несамовиту польсько-уніяцьку акцію.

V.

Вбивство Кунцевича, як акт фанатичний, хоч і відплатний, зробило сильне враження і на самого Смотрицького, якому був осоружним всякий фанатизм і насилия. До того ж „вороги Православія розповсюджували чутки, що головним підпалювачем цього вбивства був Смотрицький. Життя його було в небезпеці”²⁶).

Ця інсінуація в причасності Смотрицького у вбивстві Кунцевича вперто поширювана уніятами не втрачає на актуальності і в наші дні²⁷).

²⁵) М. Макарій. История Русской Церкви, том XI, стор. 308.

²⁶) И. Н. Костомаров. Ор. cit., стор. 83.

²⁷) Назарко, о. Ір. Київські і Галицькі Митрополити, стор. 29.

То ж з міркувань особистої безпеки Смотрицький виїжджає з Вільна до Києва, а звідти, взявши дозвіл у митрополита Іова Борецького, виїжджає в дальшу подорож на Схід до Царгороду і Єрусалиму.

З якою ж метою Смотрицький вирушив у таку далеку й небезпечну дорогу? Сам Смотрицький мету своєї подорожі пояснював бажанням дістати апробату Вселенського патріярха на виготовлений ним до друку свій катехизис. Згідно з його твердженням, свій катехизис він уложив виключно на підставі латинських джерел, і йому, мовляв, необхідно було ще звірити з символічними книгами грецької церкви²⁸⁾.

Щождо апробати свого катехизису патріярхом Кирилом Лукарисом — Смотрицький не мав сумніву, що таку апробату дістане, бо йому була відома настанова Кирила Лукариса, коли він ще був патріяршим екзархом і в одному із своїх урядових листів з 1601 року „засудив протестантів, як еретиків, а хвалив латинян і твердив, що східня церква і римська майже у всьому згідні між собою”²⁹⁾.

Отже апробата патріярхом катехизиса Смотрицького, що був написаний в дусі римо-католицького навчання, була б колosalним здобутком для самого Смотрицького в майбутній боротьбі за ідею примирення православних з уніятами, за „примирення Руси з Руссю”, що в кінцевому висліді привело б до повного підпорядкування Римові. Треба припускати, що з цією новоунійною ідеєю в тайниках своєї душі і приїхав Смотрицький до Вселенського патріярха.

В Константинополі зустріла Смотрицького повна невдача. Потрібних йому символічних грецьких книг він не дістав. Йому довелося

28) Митроп. Макарій. Op. cit., т. XI, стор. 331.

29) Митроп. Макарій. Ibidem, стор. 331.

обмежитися прочитанням якогось грецького катехизису, написаного нібито самим Кирилом Лукарисом. З цього катехизису Смотрицький також нібито мав переконатися, що „патріярх є ворогом не протестантизму, а латинської церкви”³⁰).

Тут слід зазначити, що „Кирилові Лукарисові” інкриміновано авторство «Ісповідання Віри», що перейняте було кальвинськими ідеями і кидало певну тінь на чистоту православних поглядів цього патріярха та його прихильників”³¹). Згаданий проф. Соколов рішуче твердить, що це інкриміноване Кирилові Лукарисові «Ісповідання Віри» було виключно ділом рук єзуїтів, які ним нарobili штучно великого галасу та заколоту, особливо в Українській Православній Церкві³²).

Відвідини після Константинополя Єрусалиму, бесіди з патріярхом Теофаном та іншими достойниками також не зробили на Смотрицького позитивного враження. „Він скрізь знайшов крайне неузвітво, крайній занепад православія і моралі”³³). Единим „успіхом” Смотрицького, осягнутим на Сході, був здобутий ним декрет від Константинопольського патріярха про скасування ставропігіальних прав деяким монастирям і всім братствам, за винятком львівського і віленського. Взявши під увагу значення ставропігіальних прав для братств в час тяжкої боротьби останніх з унією, взявши під увагу ролю київського братства при поставленні нової ієпархії в 1620 році, серед якої був і сам Смотрицький, ми тим яскравіше бачимо неблаговидну роль його самого, тим яскравіше викresлюються контури його майбутньої діяльності вже на очевидну шкоду Українській Православній Церкві.

³⁰) Митроп. Макарій. Ор. cit., т. XI, стор. 332.

³¹) І. Соколов. Українська Церква та Грецький Схід. стор. 71.

³²) Ibidem, стор. 72.

VI.

Після майже дволітньої подорожі на Сході Смотрицький на початку 1626 року повернувся на батьківщину. Тут чекали його великі неприємності.

Справа в тому, що серед православного суспільства вже встигла розповсюдитись чутка про його лихі наміри щодо Православної Церкви. Чутка ця потверджувалась також і листами Смотрицького, які він писав із Сходу митрополитові Борецькому.

В своїх листах він гудив все там бачене та висловлював не стільки своє огірчення, як крайню неприязнь і незадоволення. Смотрицького почали випитувати про властиву мету його подорожі і не вірили жодним його вясненням.

А коли стало відомо, що Смотрицький прибіз із собою грамоту, яку проф. Карташов називає зневажливо „бумажкою”, тобто папірцем,³⁴⁾ силою якої касувались ставропігіяльні права майже всім братствам на Україні, а також і деяким монастирям, що віддавались під виключну юрисдикцію місцевих єпископів, — то підозріння про якусь засекречену акцію Смотрицького на шкоду Православній Церкві ще більше зросло і вилилось у відкриту ненависть до нього³⁵⁾.

Архимандрит Захарій Копистенський, настоятель Київської Лаври, діткнутий до живого патріяршою грамотою про позбавлення ставропігіяльних прав і будучи впевнений, що це сталося за намовою Смотрицького, дав наказ всім київським монастирям не приймати Смотрицького, не виявляти йому жодних почестей, не давати ніде мешкання, так що Смотрицький, по приїзді своєму зі Сходу до Києва, змушений був замешкати подалі від міста у Видубецькому монастирі.

33) Митроп. Макарій. Op. cit., т. XI, стор. 333.

34) Карташов. Op. cit., стор. 279.

35) Митроп. Макарій. Op. cit., стор. 334.

До тогож в Києві розповсюджувались листи проти Смотрицького, в яких вже не тільки його самого, але й заразом митрополита Борецького називали зрадниками віри Православної. За свідченням самого Смотрицького, його тоді „мало що не роз'яли”³⁶).

Отже, треба було діяти, треба було боронитися, щоб не завалити задуманої новоунійної акції в її початках. Вигідним було для Смотрицького, що до його справи приточено було й ім'я первоєпарха Української Православної Церкви митрополита Іова Борецького, який змушений був боронити себе, а заразом і Смотрицького. Так, в Неділю Православія 1626 р. Борецький і Смотрицький перед духовенством, міськими урядниками і народом довершили обряд анатеми на всіх еретиків і відступників від Православної Віри, давши тим очевидний доказ своєї віданості Православній Церкві. Крім того митрополит Борецький видав окружне послання, в якому боронив себе і Смотрицького проти всіх наклепів, запевняючи свою паству, що ані він, ані Смотрицький не мали нічого спільногого з відступниками Православної Церкви і що вони нічого не почнуть без волі на це всієї Православної Церкви. Та все це малощо допомагало, ситуація Смотрицького не кращала, а буча ще більше та більше росла. Смотрицький скаржився, що напасті від лжебратів перевищують його терпіння³⁷).

Вищезгадана реабілітація на розповсюдженні чутки принесла самому Смотрицькому деяке моральне задоволення, але серед духовенства і вірних підозріння до нього не зменшувалось. Жити в Києві серед православних вірних було йому дуже тяжко, вертався до Вільна, до св. Духівського монастиря він не наважувався; там уніяти могли йому

³⁶⁾ Ibidem, стор. 334.

³⁷⁾ Митроп. Макарій. Op. cit., стор. 335.

пригадати приписувану йому моральну відповідальність у вбивстві Йосафата Кунцевича, а православна братія св. Духівського монастиря могла пригадати йому зносини його з уніятами св. Тройцького монастиря. Тільки в уніятів Смотрицький надіявся знайти спокій та безпеку.

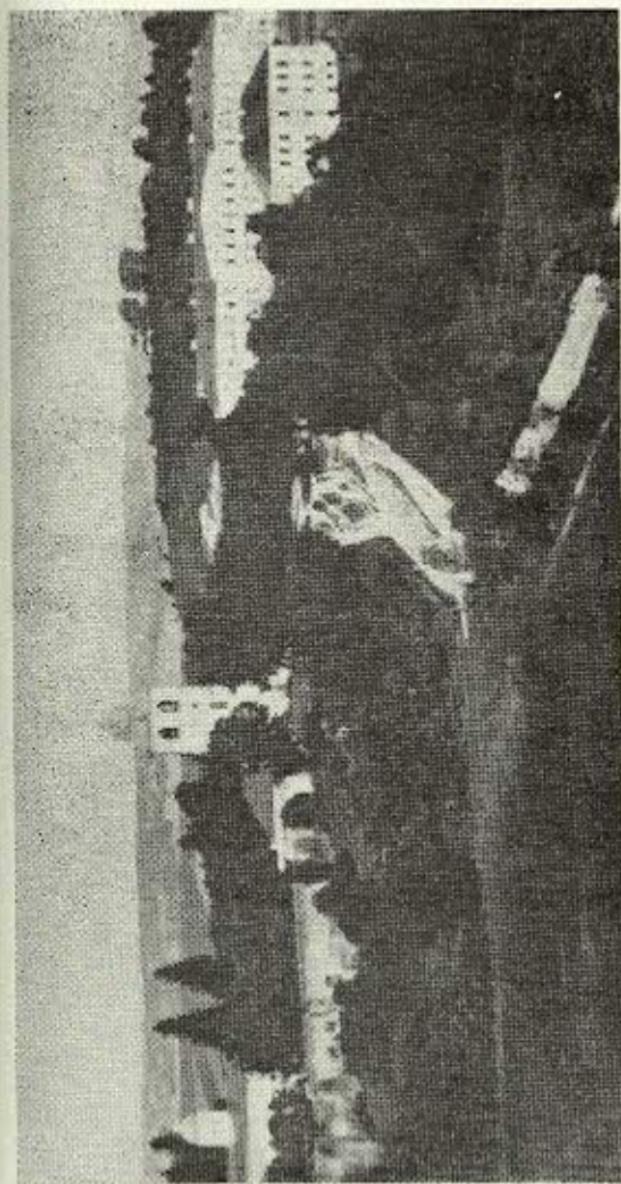
Саме в той час вакуючим було настоятельське місце в багатому Дерманському монастирі, що знаходився у володіннях князя Олександра Острозького, дуже ревного католика. Смотрицький вжив всіх заходів, щоб одержати цей монастир. Однак з намови уніяцького митрополита Рутського Смотрицькому поставлена була умова прийняти унію. Смотрицький погодився прийняти унію без найменшого вагання, потвердивши це урочистим зложенням католицького ісповідання віри і окремою письмовою заявкою в м. Дубні на Волині в присутності самого уніяцького митрополита Рутського і князя Олександра Острозького.

Осинський стверджує, що Смотрицький ще раніше, задовго перед своєю подорожжю на Схід, зустрічався з митрополитом Рутським і що „давно мав намір перейти в унію і тільки до пори до часу приховував цей свій намір³⁸).

Та навіть після офіційного свого переходу на унію Смотрицький, за порадою Рутського, з підступною метою далі впливати на православних і схиляти їх до новоуїнії, — залишається таємним уніятом; йому дозволено було мати зв'язки з православними, висвячувати православних священиків і навіть загдувати за богослуженнями патріархів Константинопольського і Єрусалимського і, за єзуїтською рецептою, про „Reservatіo mentalis”, змінювати в душі і думці сенс цього поминання³⁹).

38) А. Осинский. Ор. сіт., стор. 98.

39) С. Голубев. Материалы для Истории Западно-Русской Церкви том. I, стор. 149.

Дерманський монастир. Місце спочинку М. Смотрицького.

В Римі перехід Смотрицького на унію прийняли з ентузіазмом, а папа Урбан 8-й в своєму посланні на ім'я митрополита Рутського „висловив велику похвалу бувшому блудному синові Смотрицькому, передав йому благословення від Римського престолу і бажав йому якнайбільших успіхів на новому його становищі⁴⁰ ⁴¹).

Прийнявши унію і належно закріпившись на настоятельстві в Дерманському монастирі, маючи благословення папи і відповідні інструкції від митрополита Рутського, Смотрицький почав з властивою йому енергією підготовляти ґрунт для дальнішої своєї новоунійної праці серед бувших своїх одновірців — православних.

VII.

Ставши фактично уніятом, а назовні вдаючи з себе православного архипастыря, Смотрицький опинився в дуже складній ситуації. Такий стан пригноблював його, і він почав думати про вихід з честю з цієї прикрої ситуації.

Перш за все він пише листа до Константинопольського патріярха Кирила Лукариса, в якому просить „вивести його своєю мудрою порадою з лабіринту сумнівів”⁴²). Далі, не зважаючи на свою власну колосальну ерудицію, про яку знат і Лукарис, Смотрицький приймає позу скромного, малознаючого і смиренного учня і просить патріярха дати йому пояснення в усіх питаннях, які були спірними між православними і католиками. „Навчи мене, — писав Смотрицький, — чого я повинен триматися і як повинен думати про деякі члени віри, наприклад, про гріх первородний і з власної волі, про благодать, про віру, про оправдання ділами, промисл, при-

⁴⁰) А. Осинський. Ор. сіт., стор. 100.

⁴¹) С. Голубев. Ор. сіт., стор. 153.

⁴²) А. Осинський. Ор. сіт., стор. 104.

речення (предопреділення), церкву, тайни, Святе Письмо, Передання, про стан померлих душ тощо. Навчи мене, з ким ми згідні в згаданих членах віри: чи з католиками, чи протестантами, чи, може бути, ми визнаємо щось третє, середнє між тим і другим? Прошу також настанови про ті різниці у вірі, які віддавна існують між Східною і Західною Церквами, а саме про походження Духа Святого і від Сина, про чистилище, опрісноки, про стан праведних і грішників після смерті і про причастя під одним видом”⁴³).

В цьому ж листі Смотрицький форсую думку про конечність церковного поєднання і просить патріарха своїм авторитетом допомогти цьому поєднанню, вказуючи одночасно і на ті великі практичні вигоди, які дасть поєднання.

„Через це, — пише він до патріарха, — ти станеш спричинником як душевного, так і тілесного добра для всієї західно-руської Церкви: ти відчиниш шляхетському станові двір до земських урядувань в ратушах; збудуеш їм школи, прикрасиш церкви; монастирі приведеш до порядку; пресвітерів звільниш від данини; литовців і руських з'єднаєш братерською любов'ю; нарешті, витреш слози нещасному руському народові, зробиш те, що він на землі буде насолоджуватися небесним спокоєм і достарчиш йому інші численні вигоди; сам же на віки будеш прославлений, як будівничий Церкви Божої в славному царстві Польському і втрачених свобод в руському народі; вчиниш радість на небі і на землі і прославиш ім'я своє в нашадках”⁴⁴).

Наведені слова Смотрицького як найкраще ілюструють повне безправ'я Православної Церкви і православного суспільства та всього українського і білоруського народів в „слав-

⁴³⁾ Ibidem, стор. 104.

⁴⁴⁾ А. Осинський. Op. cit., стор. 106.

ному царстві Польському", що було в полоні католиків та єзуїтів. Виходить, що тільки під умовою відречення від своєї прадідівської віри, тільки під умовою повного підпорядкування Римові православна людність могла одержати „небесний спокій та інші численні вигоди".

Цей свій лист Смотрицький закінчує своєрідним ультиматумом патріярхові, в якому бренить нота явної погрози. „Якщо ж ти, блаженний отче, відмовиш мені в моему проханні, то Бог свідок, я зроблю те, з чого ти побачиш, що моя душа буде спасена милістю і з допомогою Бога моого"⁴⁵⁾. Це був виразний натяк на його готовність перейти на унію.

Патріярх Кирило, знаючи Смотрицького віддавна, знаючи його експансивну натуру та його нахил до католицизму, залишив цей його явно провокативний лист без всякої відповіді. Тоді Смотрицький почав енергійно діяти серед своїх бувших собратів православних ієрархів, перед якими й далі затаював свій перехід на унію.

З наміром видати свій катехизис Смотрицький прибув до Києва на Помісний Собор, що розпочався 8 вересня 1627 року. Коли дійшла черга до розглядання справи про дозвіл на видрукування катехизису Смотрицького, то члени Собору запропонували йому дати проект цього катехизису на духовну цензуру. Смотрицький погодився з цією пропозицією, але від себе запропонував виготовити ще окремі свої міркування про різниці, які існують між церквами Східною і Західною, для кращого, мовляв, зрозуміння членами цензури змісту його катехизису. Пропозиція Смотрицького була Собором прийнята⁴⁶⁾.

„Брався Мелетій за цю працю, за твердженням проф. Платона Жуковича, безперечно, з виразно уніональною метою"⁴⁷⁾.

⁴⁵⁾ Ibidem, стор. 106.

⁴⁶⁾ К. Еленевский. Op. cit., стор. 422.

Весною 1628 року відбувся з'їзд всіх православних єпископів в Городку на Волині. В нараді брав участь і нововисвячений архимандрит Києво-Печерської Лаври Петро Могила. Смотрицький на цю нараду привіз вже свої приобіцяні міркування - консiderації, в яких він проводив думку, що „Східня і Західня церкви мають одну віру, тільки у Східної не-має любові”⁴⁸).

З допомогою схоластичних софізмів він намагався довести, що догмат про походження Св. Духа і від Сина, примат папи, блаженство праведних душ одразу по смерті, наука про чистилище, про таїнство евхаристії на прісному хлібі і навіть причастя мирян тільки під одним видом, — цілком згідні з науковою Св. Письма, з постановами Соборів, з християнською традицією і церковною історією; що обидві церкви різняться між собою тільки обрядами; і що, врешті, Східня Церква через непризнання головства римського єпископа опинилася в згубній для неї схизмі. В цих своїх міркуваннях Смотрицький приходив до висновку, що єдиним засобом проти злощасної схизми є з'єднання з Римською Церквою, яка є вільною від усіх ересей і піклується всіми церквами і народами⁴⁹).

Такі й подібні міркування наочно показали православним ієрархам, чого хоче й куди він прямує. Тож наради ієрархів в Городку не дали жодного висліду. Міркування Смотрицького були сприйняті майже однозгідною мовчанкою. Цю мовчанку Смотрицький зрозумів по своему, як однодумну згоду з його поглядами. Та не так воно було в дійсності. Не висловлюючи до пори свої думки, православні ієрархи прийняли тоді ж дуже мудре рішен-

⁴⁷⁾ П. Жукович. Вопрос о примирении православных с униатами на Варшавском сейме. Христ. Чтение, стор. 684.

⁴⁸⁾ К. Еленевский. Op. cit., стор. 423.

⁴⁹⁾ К. Еленевский. Ibidem, стор. 423.

ня. Приймаючи під увагу всю важливість по-рушеного Смотрицьким питання про поєднання з Римом, православні ієрархи постановили скликати Помісний Собор всієї Православної Церкви, на якому мусіли б бути присутніми всі православні ієрархи, духовенство та численні миряни⁵⁰⁾.

Смотрицькому, однак, здавалося, що він вже недалеко від здійснення своєї мети поєднання православних з католиками. Православна Церква під кормигою поляків і католиків, як відомо, була в дуже невідрядному стані, а з розпочатою акцією Смотрицького виникала нова загрозлива небезпека. Через здійснення своїх задумів Смотрицький підвів би Православну Церкву до поновного Берестя, а тим само і до цілковитої ліквідації в межах Польщі, або, принаймні, табір православних був би знову розколений зсередини і надовго міцно й міцно ослаблений. Та ласка Божа, що православні ієрархи зорієнтувалися в ситуації і, надхнені Духом Святым, зберегли Православну Церкву перед цілковитою загадою.

Тимчасом Смотрицький почав ґрунтовно готуватися до майбутнього Собору. Маючи свої вже готові „Консiderації - міркування”, він подбав, щоб ще до Собору видрукувати свій новий твір „Апологію”, що мала б бути своєрідною доповідною запискою Соборові. Однак „Апологія” не виглядала на звичайну доповідну записку. Це був великий богословський трактат, насычений аргументацією католицької доктрини і з острим осудом відвічного вчення Св. Вселенської Православної Церкви. „Це була не записка, — каже Осінський, — а великий твір, присвячений розкриттю тієї думки, що сучасна йому Православна Церква настільки ухилилася від свого ідеалу і до такого ступня отруена ересями,

⁵⁰⁾ Митроп. Макарій. Op. cit., том. XI, стор 347 і 348.

що кращим засобом до її уздоровлення є поєднання з Римом”⁵¹).

Висилаючи по одній копії цієї „Апології” митрополитові Борецькому і архимандритові Петрові Могилі, Смотрицький вислав до них також супроводні листи, в яких наполегливо переконував їх, щоб „Апологію”, яко мога скорше надрукувати і розповсюдити в народі, щоб кожний міг бачити, на що ми хворємо. Ось що м. ін. писав Смотрицький в згаданому листі до Петра Могили:

„Це факт, що наш народ смертельно розхvorівся. Якщо лянцетою не виріжемо йому виразок, що в'їдається до самих костей, то ніколи він не очуяє. А з дня на день знесиловатиметься він марніючи, якби від вжалення гадини, аж доки зовсім не згасне він у злобі своїй. Адже його нутрощі аж кишать напівними гнояками сектантських богословів, а він нічого не знає про свою гідкість. Що більше! Він ще й втішається своєю мерзотою, неначе справжнім чаром, і скоріше пропаде, ніж відчує свою загибель!”⁵²).

Ясно, що на такий зневажливий лист Смотрицький не одержав відповіді ані від митрополита Борецького, ані від архимандрита Петра Могили.

Тоді він вислав свою „Апологію” до Krakowa Kasіянів Саковичеві з проханням, щоб він видрукував її польською мовою. І дійсно, дуже скоро окремі відтиски „Апології” почали розповсюджуватися в народі, на який ця „Апологія” зробила дуже прикре враження. Народ без вагання поставив Смотрицького в число найлютіших ворогів Православної Церкви.

VIII.

Помісний Собор Православної Церкви почався 13-го серпня 1628 р. в Києво-Печер-

⁵¹) А. Осинський. Op. cit., стор. 111.

⁵²) Яків Суша, еп. Op. cit., стор. 53.

ській Лаврі, під головуванням митрополита Борецького з участю єпископів: Паїсія Холмського, Ісаакія Луцького, Авраамія Пинського, Петра Могили — архимандрита Печерського, численного духовенства та множества мирян.

Ще задовго до Собору до Києва були викликані два вчених пресвітери, Лаврентій Зизаній і Андрій Мужиловський, яким доручено було уважно простудіювати „Апологію” Смотрицького. Під керівництвом митрополита Борецького і архимандрита Петра Могили обидва пресвітери виписали з неї ложні думки, що були суперечні православному вченню і свідчили про відхід Смотрицького в унію, виклавши проти нього своє обвинувачення в 105 точках⁵³).

Засідання Собору почалося зрання читанням акту обвинувачення Смотрицького та його єретичної „Апології”. Коли читання акту обвинувачення закінчилось, митрополит Іов Борецький від імені єпископів заявив, що всі вони згідні з обвинуваченням; те саме було заявлене протоієреем Зизаніем і від імені всіх пресвітерів⁵⁴).

Коли ж у полудень приїхав Смотрицький до Печерського монастиря з наміром спинитися там на час Собору, то йому було відмовлено, а скеровано до Михайлівського монастиря, де настоятелем був сам митрополит Борецький.

До Смотрицького негайно з'явилася делегація від Собору в складі чотирьох священиків, очолених о. Мужиловським, ревним оборонцем православної віри. Проф. М. Грушевський, на підставі пізніше виданої Смотрицьким „Протестації”, за його власними словами, передає такий діялог:

Перш за все ці делегати, як пише сам Смо-

⁵³) С. Булгаков. Настольная книга, стор. 244.

⁵⁴) Ibidem, стор. 244.

трицький, не віддавши йому архиерейської пошани, по вступних виясненнях поставили йому питання:

— „Собор запитує, чи стоїш ти при „Апології”, тобою виданій, чи ні?”

Коли Смотрицький на це сказав, що хоче, власне, йти на Собор і сам усно пояснити справу, він дістав відповідь:

— „Вперед тут, перед нами маєш ти відповісти на питання, і тоді або будеш до Собору допущений, або ні”.

— „Відповім, що при писанні тім стою яко православнім, бо не бачу в нім нічого злого і вірі святій католицькій противного,,.

— „Собор осудив його від голови до ніг, від першої картки до останньої, все як протиное науці церкви Божої і вірі православній, нечисте і непобожне” *).

— „Нехай тобі Господь не пам'ятає, що не знаєш, що кажеш.

Нехай Собор мені не боронить перед ним стати, а я з тих закидів, з того обвинувачення за Божою поміччю витолкуюся”.

— „Ти хочеш диспутувати?”

— „Не диспутувати, але те писання мое — православне, але не добре порозуміле, чи обріхане, хочу висвободити від того хибного підозріння,,.

— „Собор твоїх виводів не потребує, бо вже то добре вивідав і питає у тебе відповіді на питання, що ми тобі поставили” ⁵⁵).

І хоч по тій неприємній розмові, як свідчить сам Смотрицький в вище згаданому творі, пішло гладше, але від своєї „Апології”, він не відмовився, про що делегація і повідомила Собор.

Чутки про впертість Смотрицького в уні-

*) В Суші: „Собор орік, що «Апологія» від дошки до дошки мерзотна і бузувірна!” стор. 57.

⁵⁵) М. Грушевський. Op. cit., t. 8, стор. 78.

яцтві розповсюдились в народі. Ворожнеча до нього самого й до його слуг почала зростати.

Цитований вже нами перше уніятський єпископ Яків Суша про ці труднощі Мелетія Смотрицького та його слуг пише так: „Юрба застукала Мелетієвих слуг на вулицях Києва і давай грозити їм, клясти вголос та вказувати на них пальцями: «Ух, ви зрадники! Ух, уніяти! Смерть вам! Втопити вас в Дніпрі!»”⁵⁶).

Наводячи ці погрозливі і лайливі вигуки народу, Яків Суша намагався показати низький культурний рівень народу, а водночас і принизити авторитет Собору, який, мовляв, діяв під впливом тієї самої юрби.

Але коли поглянути на цю поведінку народу без упередження, то вона сама за себе промовляє і вказує на те, що простий народ з відразою ставився до унії й ненавидів зрадників Віри Православної. Тому не дивно, що слуги Смотрицького боялися навіть вийти за брами св. Михайлівського монастиря. Смотрицький, як пише Суша, змущений був віддати слуг своїх під охорону влади, тобто польської адміністрації м. Києва⁵⁷).

Недвозначна постава отців Собору, вороже ставлення народу до Смотрицького, — все це дуже стурбувало його і наповнило зrozумілим хвилюванням, бо він усвідомлював собі, що простий, але відданій Православній Церкві, змучений унією народ не перебірливий в засобах. Він почав думати, як вийти йому з цієї халепи: „Пішов би до замку — пана підвоеводи нема; поїхав би назад — боявся засідки, бо вже говорять про неї; до міста до кляштору (католицького) — ще більше їх розлютую, бо ще перед приїздом казали, що я там, та й не знати, чи допустять, бо

⁵⁶⁾ Я. Суша, сп. Op. cit., стор. 57.

⁵⁷⁾ Я. Суша, сп. Op. cit., стор. 57.

вже людей своєвільних, п'яних повно скрізь, як на ярмарку”⁵⁸).

Смотрицький пише до митрополита Борецького листа, в якому скаржиться на невластиве ставлення до нього, як з боку самого митрополита, так і з боку отців Собору, але й далі обороняє свою „Апологію”, твердячи, що в ній немає нічого еретичного. Навпаки, Смотрицький і далі твердить, що своєю „Апологією” він засуджує тільки ересі деяких церковних письменників і вказує на за соби до примирення ворогуючих братів. А якщо і є в ній дещо зайве, то все треба лікувати любов’ю, яка все буде і доконує всяке добре діло...

„Прошу тебе, Велебний отче, не піддавати мене таким жорстоким зневагам, які всякий лік можуть зробити зовсім безсильним”⁵⁹).

На цей лист, що вказував на непохитність Смотрицького у поглядах, жодної відповіді він не одержав.

Словом, становище його ставало дедалі більш загрозливим, а коли його відвідав ще один київський козак Соленик і прочитав йому «довгу лекцію» про віру православну, яку закінчив знаменними словами: „Ми цю святиню здобули кров’ю своєю і готові її запечатати кров’ю нашою і тих, що нам її зневажали чим-небудь або від неї відступили”⁶⁰), то Смотрицький вирішив, якомога скорше капітулювати⁶¹.

Будучи людиною дуже боязливою⁶²), він пише вдруге листа до митрополита Борецького і слізно просить допустити його на Собор, щоб спільно подумати, як найуспішніше припинити розповсюдження „Апології”.

В цьому листі Смотрицький дає таку знаменну заяву, в якій акцентує своє нібито щи-

⁵⁸) М. Грушевський. Ор. сіт., том. 8, стор. 79.

⁵⁹) С. Голубев. Ор. сіт., стор. 330.

⁶⁰ ⁶¹) М. Грушевський. Ор. сіт., том. 8, стор. 79.

⁶²) Еленевский. Ор. сіт., стор. 433.

ре бажання примиритися остаточно з Православною Церквою:

„Я не хотів і не хочу вмерти поза тою Церквою, в якій я народився, але я маю надію, що, по милості Божій, мене обгорне гробнице пеленами та едина свята Церква, що породила мене водою і духом”... „Тому прошу тебе, — закінчує свій лист Смотрицький, — і всіх тих, які є при тобі, чесних братів у Христі, допустити мене до свого Собору, щоб там поговорити про засоби проти розповсюдження «Апології» і зробити це сьогодні, не відкладаючи на довший час. Прошу про це, обливаючись слезами”⁶³⁾.

Цей лист Смотрицького був прочитаний на Соборі, і, звичайно, думки поділилися: одні погоджувалися допустити його на Собор, другі, що краще знали вдачу Смотрицького, його боягузство і нестійкість характеру, не вірили в його ширість і рішуче були проти допущення його на Собор. Особливо вороже був наставлений проти нього сам митрополит Борецький, який, за свідченням Якова Сушки, мав нібито гнівно сказати: „Нехай дискутує з ним сатана, а не Собор!”⁶⁴⁾. Однак, перемогла думка за допущення Смотрицького на Собор. Тільки вирішено було вислати до нього вдруге делегацію в складі самого митрополита Борецького, трьох єпископів та кількох представників від духовенства.

Це проречисто вказує на те, що до «Апології» Смотрицького, до його новоунійних ідей тогочасні православні ієрархи разом з духовенством поставилися дуже серйозно, бо вони бачили, що за «Апологією» крилася велика небезпека для Православної Церкви, — поновлення Берестейської унії, а з нею ще більша руйна і повна заглада православія в межах Польської держави.

⁶³⁾ С. Голубев. Op. cit., стор. 331.

⁶⁴⁾ Я. Суша. Op. cit., стор. 59.

Отже, отці Собору вирішили цю смертельну небезпеку підрубати в корені і волю речника нової унії цілковито заламати.

IX.

Коли ця висока делегація отців прибула до Михайлівського монастиря, негайно почалися переговори з Смотрицьким. Наради мали відбуватися в церкві, де в той час були сторонні люди. Всім наказали вийти з церкви, але два козаки зробили це дуже неохоче, сказавши на відхідне: „Ну, біс вашій матері, махлюйте, махлюйте! Дістанеться тут і Павлові і Савлові!”⁶⁵ *).

Митрополит прочитав молитву, а тоді звернувся до Смотрицького з таким словом: „В твоїй «Апології», отче Архиєпископе, яку ти тепер видав, говорить дух нечистий і гордий. Це видно з того, що на самому початку ти хвалишся буцімто в Святій Палестинській землі ти просив Бога про унію для свого народу і з цією метою приносив в святих місцях безкровну жертву; твердиш, що до минулого року ти не знав, у що вірив, і перебільшуєш, крім того, деякі факти, але це, як мало важне, я обминаю; головне ж, що ти своєю безбожною «Апологією» вніс в нашу руську Церкву прокляті єресі папістів, маніхіїв, аполяріян тощо”⁶⁶).

Слухати це все для Смотрицького було дуже тяжко, тим більше з уст самого митрополита Борецького, якого він ще в недавньому минулому вважав майже за свого однодумця в найважливішій церковній проблемі примирення Церков. Смотрицький, за його власним виразом, немов задерев'янів⁶⁷), але все ж

⁶⁵) М. Грушевський. Op. cit., том 8, стор. 80.

*) В Я. Суші за довільним перекладом о. Б. Куриласа: „Вжаримо ми тобі бобу! Хоча б ти був цар, все одно загинеш”. (Я. Суша, стор. 60).

⁶⁶) С. Голубев. Op. cit., стор. 334.

⁶⁷) М. Грушевський. Op. cit., стор. 80.

в дальших переговорах попросив, „щоб йому вказали близче неправовірності в його книжці”. Тоді виступив о. Мужиловський, який з «Апології» почав вичитувати заголовки окремих розділів: про часний суд над душами, про опрісноки, тобто неквашений хліб, про Петра, як вселенського пастыря, про верховну владу папи над вселенською церквою тощо, а тоді запитав: „Чи ж це не противне вченню Православної Церкви, чи ж це не зневага віри нашої?” Смотрицький боронився як міг, покликався на цитати з творів св. Отців, яких він наводив в своїй «Апології», а одночасно наполягав, щоб йому було дозволено це все обговорити на Соборі⁶⁸⁾.

В дальшій дискусії Смотрицькому було заявлено, що він, свідомо приписуючи помилки і ересі деяких церковних авторів всій Церкви, — тим самим тяжко зневажив всю Церкву і повинен перш за все покаятися і що Собор лише тоді прийме його до єднання, якщо він на письмі відречеться від своєї «Апології» і дасть вроочисте приречення, що в майбутньому ніколи не вноситиме в Церкву жодного хвилювання, не відступить від неї, не повернеться до Дерманського монастиря, а назавжди залишиться в Києві⁶⁹⁾.

Після затяжної кількагодинної дискусії вся делегація на чолі з митрополитом Іовом Борецьким від'їхала до Лаври. Звідти надіслали йому для підпису готовий акт відречення від усіх уніяцьких ересей, виложених ним в «Апології». Але Смотрицький цього акту не підписав, тільки зробив в тексті деякі виправлення.

З усіх цих пертрактацій з православними Смотрицький побачив, що члени Собору зацікавлені тільки в його відреченні від «Апології», а не в його фізичному знищенні. Це

68) М. Грушевський. Там само.

69) Митроп. Макарій. том. ХХ, стор. 357.

додало йому відваги, і він відбув до Печерського монастиря на всенічне богослужіння. У вівтарі лаврської церкви знов почалися розмови про те ж саме. Особливо гостро накинувся на Смотрицького архимандрит Петро Могила, який почав йому гірко докоряти⁷⁰).

Католицький біограф Смотрицького Яків Суша цілу сцену зображає в іншому світлі, щоб, з одного боку, виправдати Смотрицького, а з другого, покласти чорну пляму на Петра Могилу. Суша пише, що Могила „горлав на архиєпископа несамовитим голосом, несприємливим навіть у час подружньої сварки. Ба що більше! Могилини вислови — прямо злочинні, насильницькі та людовбивчі. Він називає архиєпископа проклятим, богохульником та єретиком. Гукає: Пошматувати його на шматки, зарізати, втопити!”⁷¹).

Годі, звичайно, повірити в автентичність повищих виразів, приписуваних Могилі. Це скорше плід досужої фантазії самого Смотрицького, „на якого з усіх сторін посыпались докори і погрози”⁷²), або й плід авторської велими тенденційної фантазії Якова Сушки.

Кінець-кінцем, Смотрицький, побачивши, як розпалилися пристрасті, а особливо в тризові за своє життя, — підписує акт зренчення і клянеться, що не поїде з Києва до Дерманя⁷³).

В доказ щирості свого відречення, хоч, як твердить Єленевський, цієї щирості зовсім не було, — Смотрицький взяв участь в урочистому богослужінні в день Успіння Божої Матері. Після прочитання св. Євангелії все духовенство вийшло з вівтаря на середину церкви, всі ієрахи на амвон, а на проповідальню вийшов намісник св. Духівського

⁷⁰) М. Грушевський. Ор. cit., том 8. стор. 82.

⁷¹) Я. Суша. Ор. cit., стор. 63.

⁷²) С. Голубев. Ор. cit., стор. 339.

⁷³) А. Осинський. Ор. cit., стор. 121.

манастиря Йосип Бобрикович. Для всіх духовних роздані були запалені свічки та по листкові з «Апології».

Отець Бобрикович від імені Смотрицького прочитав акт відречення від «Апології» такого змісту:

„Я, Мелетій Смотрицький, архиєпископ полоцький, будучи на підозрінні всією нашою руською церквою у відступництві від православної віри східньої, а після видання під моїм іменем книжки, названої «Апологією», ще більше запідозрений в тому ж відступництві, вро чисто оголошую всій моїй Руській Церкві, через вас присутніх тепер в св. Печерській обителі в храмі Успіння Пречистої Діви Богородиці, що в перекрученні православних догматів я частково сам винен; але найбільше це сталося внаслідок злого наміру тієї особи, що ій мною було доручено видати «Апологію» польською мовою, а саме Касіяна Саковича, настоятеля Дубенського Преображенського манастиря. Признаючи це, мимовільне з моого боку і злонамірене з боку довіреної особи, перекручення супротивним догматам Православної Східної Церкви, — молю Господа Бога, щоб він був милостивим до моєї провини - гріха, а перед всією моєю Руською Церквою обіцяю, що в майбутньому буду всією моєю душою стерегтися цього. В доказ цього в цій святій церкві і перед очима всіх я уневажнюю цей свій твір, названий »Апологією«, шарпаю і під ноги мої помітаю”⁷⁴⁾.

Прочитавши цей акт о. І. Бобрикович дійсно розірвав і кинув під ноги видрукуваний листок «Апології». Потім митрополит Іов Борецький разом з єпископом Луцьким Ісааком Борисковичем проголосили анатему на «Апологію», а заразом і на Касіяна Саковича. Палили листки «Апології» вищезгадані ієрархи,

74) С. Голубев. Ор. сіт., стор. 309.

кидали під ноги, а за ними всі інші присутні духовні і сам нещасливий автор Мелетій Смотрицький. Як зауважує митрополит Макарій „радість була загальна”⁷⁵). Все це вказує, що Смотрицький не був лише пасивним глядачом, але й сам „страха ради” проголошував анатему і на свій твір і на свого приятеля Касіяна Саковича.

Після цього всенародного акту каюття — наступило деяке заспокоєння; Смотрицький був врятований від оправданого народнього гніву, а ідея новоунії засуджена й відкинута.

На другий день, 16-го серпня, відбувалися дальші наради Собору. В цих нарадах брав уже участь і реабілітований Мелетій Смотрицький. Для заспокоєння всього православного суспільства видано було соборну грамоту, в якій сповіщалось, що Собор міцно стоїть при православній вірі, „про жодне відступство не мислить, ані до апостазії уніятської не хилиться” і всіх вірних взиває, аби в побожнім і добрім житті при вірі православній чепохитно стояли”⁷⁶). Цю грамоту підписали всі владики, а також і Смотрицький та „сумарично згадано ще барзо велику личбу монашого і свіцького духовенства”⁷⁷).

Опублікованням соборної грамоти православні ієрахи своїм свідченням ручалися в православії Смотрицького і розвівали усікі сумніви в народі щодо щирості його каюття, проявивши тим самим до нього справжнє християнське всепрощення і братерську любов.

Крім справи Смотрицького, Київський Собор з метою своєї легалізації в очах короля і польської влади, у виконання постанови державного сейму з лютого 1628 року про конечність неуніятів, за прикладом римо-ка-

⁷⁵) Митроп. Макарій. Op. cit., т. XI, стор. 359.

⁷⁶) М. Грушевський. Op. cit., том. 8. стор. 83.

⁷⁷) М. Грушевський. Op. cit., том. 8. стор. 83.

толицького і уніяцького духовенства, обов'язкомо прийти з фінансовою допомогою Річ Посполитій Польщі, що в той час була в затяжній війні з Шведським королем Густавом Адольфом, — обговорював і цю справу, і виришів не відмовити посильної матеріальної допомоги Польській державі⁷⁸).

X.

На цьому, властиво, й закінчилися діяння Київського Собору, що засудив спробу Мелетія Смотрицького, як речника римо-католиків і уніятів, довести до нової унії й до ліквідації Православної Церкви. Мудра постава православних владик, мужня постава духовенства, козацтва і всього народу ще зайвий раз показала католикам, що Православна Церква, не вважаючи на своє майже безправне становище в межах Польської займанщини, — живе і діє, що народні маси віддані своїй прадідівській Православній Вірі і що всяка спроба і намагання реалізувати ідею нової унії з Римом є нереальною мрією.

Щождо Смотрицького, то він дуже скоро порушив свої обітниці, дані на Київському Соборі. Про поведінку Смотрицького найкраще оповідає його глорифікатор і біограф католицький біскуп Яків Суша. „Скінчилось соборище, — пише він, — роз'їхались з Києва ярмаркові. Віддалились теж незагнуждані юрби духівництва та свіцьких людей. Смотрицький отрясається від страху і давай жалуватись всюди прилюдно на проводирів замішання, Борецького та Могилу: до відречення «Апології» мене змусили дуже тяжким насильством та загрозою смерті. Тому я сурмлю відступ та відкликаю все, що сталося!”⁷⁹)

Перше за все він ламає своє приречення і по-

78) П. Жукович. Ор. cit., стор. 1238.

79) Я. Суша. Ор. cit., стор. 65.

таємно виїжджає з Києва до Дерманя*). Там він наполегливо приготовляється до поновної боротьби з православними. В ньому кипить непогамована лютъ до православної ієархії, до духовенства, до всього православного люду, до якого ставиться з властивою окатоличеному шляхтичеві погордою. „Тільки простий народ, на його думку, впертий взяв верх: попи тепер танцюють під дудку хлопів”⁸⁰).

Через кілька місяців Смотрицький друкує свою т. зв. «Протестацію», де зного суто індивідуального штандпункутна насвітлює всі події на Київському Соборі, суд над ним і над його «Апологією». „Він викриває й точно з'ясовує, — як пише Суша, — усі витівки Київського Собору”⁸¹.

Смотрицький закінчує свій твір такою заявою: „За найвищим Божим допустом, не довелося мені почесно вмерти, захищаючи істину. То хоч тепер до останнього віддиху і на всі лади стану винищувати богозневаги... Знай бо ясно, руська націє, що Зизаній, Філалет, Ортолсг, Клірик і подібні покидьки-сміття, — це отрутні вороги Східної Церкви та богохульні лжевірці! А нахабно, зухвало та оскаженіло приписувати ересі святій Римській Церкві — це вершок злочину, що накликає з неба помсту! З пошани до істини цієї Церкви хочу тепер захищати її все мое життя. Он чому я це життя і зберіг, щоправда, нечестивим способом. Врешті, вроно заявляю перед тобою, ввесь руський народе! Все противне святій вірі, що я написав, підписав, сказав або вдіяв на цьому людському збіговищу, на цьому розбишацькому Соборі в Києві, все те я деру на шматки, всього того відрикаюся, виклинаю, нищу. А мій гріх визнаю, висловлюю із стогоном, оплакую сло-

*) Проф. Д. Дорошенко каже, що „Смотрицький втік з Києва”. Істор. України, т. I, стор. 218.

⁸⁰) Еленевский. Op. cit., стор. 453.

⁸¹) Я. Суша. Op. cit., стор. 65.

зами в прияві Бога, як Господа неба й землі та всієї святої Церкви!"⁸²).

Смотрицький пише ще й інші твори, в яких з фанатичною наполегливістю закликає православних вірних до унії.

Православні не залишаються в боргу перед Смотрицьким і платять йому тією самою монетою. Незабаром після Київського Собору виходить „Аполлія Апології”, тобто „Зніщення Апології”, а на „Протестацію” о. Андрій Мужиловський пише й видає „Антідотум”. В цьому творі Смотрицького зображені як людину дводушну, лицемірну, неспокійну і непостійну. Автор „Антідотум” твердить, що його відступництво передбачав ще о. Леонтій Карпович, який не хотів постригти його в монахи. Що перейшов він на унію не з ідейних спонук, а лише з гордості і користолюбства, і, хоч на Соборі 1628 року з сльозами благав у єпископів прощення, припадаючи до ніг, і публічно в церкві викляв свою „Апологію”, але потім знову зрадив своїм обітницям⁸³).

Думка Мужиловського про Смотрицького, звичайно, не була єдиною. Так про нього думали всі православні ієрархи, загал духовенства і весь православний народ. Тому прозелітична діяльність Смотрицького та його „унійна проповідь” могла знайти собі адептів лише серед багатої руської шляхти, серед якої не бракувало людей хитких у вірі, що з особистих розрахунків в погоні за всякими королівськими чинами та привілеями легко переходили на унію. Для простого ж народу, цього справжнього стержня української нації, постійно кривдженого, постійно упослідженного, від якого силою забирали православних душпастирів, перед яким замикали церкви, позбавляли освіти, до якого зневаж-

82) Ibidem, стор. 66.

83) К. Еленевский. Op. cit., стор. 439.

ливо ставилася упривілейована шляхетська верства і сам Смотрицький, — „проповідь” його була „голосом вопіючого в пустині”, а унійна діяльність його марною і безрезультатною.

Не сприйняв народ і ідеї Смотрицького про утворення київського патріархату. „Український патріарх, на думку Смотрицького, мав би підлягати папі, однаке Українська Церква зберігала б повну внутрішню самоуправу”⁸⁴).

Це значить, згідно з проектом Смотрицького про Український Патріархат, що Українська Церква порвала б всякі зв'язки з Вселенським Православним Патріархом, а увійшла б в підлеглість Римському Папі, тобто номінальну залежність від Царгороду замінила б на фактичну залежність від Риму.

Словом, такий Український Патріарх був би не більше не менше, як звичайним ієрархом серед інших ієрархів Римської Церкви, у всьому підпорядкованим і послушним Римському Папі і його курії, а його патріархат, помимо колосальних територіальних обширів і великого числа вірних, залишався б лише звичайною католицькою церковною провінцією. Смотрицький, як католик і як людина своєї бурхливої доби з невгаваючою міжконфесійною боротьбою, не потрапив свого проекту навіть в теорії довести до повного завершення, а саме створення Українського Патріархату на базі повної автокефальності Української Церкви і повної незалежності її від Риму і Царгороду.

Перехід Смотрицького на унію позбавив його всякого значення для православних, як каже проф. М. Грушевський, і тому всі його унійни задуми і всі його проекти не знайшли жодної підтримки в українському народі.

⁸⁴⁾ о. Б. Курилас. Зединення Архиєпископа Мелетія Смотрицького, стор. 85.

XI.

Повна невдача уніональних задумів на серпневому Соборі в 1628 р., звичайно, послабила енергію Смотрицького, але ще не згасила в ньому запалу до дальшої боротьби. Він не залишає думки про примирення уніятів з православними, щоб в остаточному висліді привести цих останніх в лоно Римської Церкви. Він починає шукати інших засобів, що, врешті, привели б до успішного осягнення поставленої мети. Попередній гіркий досвід перевонав його, що зусилля однієї особи чи навіть кількох не в стані примусити народні маси, об'єднані православною традицією, піти іншим шляхом. Для цього потрібне зусилля міцно зорганізованого колективу⁸⁵⁾ та ще й пілпартого авторитетом і силою державної влади.

За допомогою князя Олександра Заславського і митрополита Рутського Смотрицькому вдалося довести до відома короля думку про конечність скликання спільногоСобору православних і уніятів. Ця думка Смотрицького без попереднього погодження збіглася з рішучим домаганням православних депутатів на коронному сеймі в січні-лютому 1629 року про „заспокоєння грецької релігії⁸⁶⁾.

Це домагання православних депутатів: Федора Сущанського-Прокури від Київського воєвідства, Михайла Кропивницького — від Брацлавщини і Лаврентія Древинського — від Волинського воєвідства „знов, як і на попередніх сеймах, викликало на сцену проект примирення православних з уніятами через скликання спільногоЯх церковного Собору"⁸⁷⁾. Та не тільки вищезгадані депутати, але ще й раніше „кожне козацьке посольство, яке приїжджало до Варшави у своїх

⁸⁵⁾ А. Осинський. Ор. cit., стор. 128.

⁸⁶⁾ П. Жукович. Ор. cit., стор. 1240.

⁸⁷⁾ П. Жукович. Ibidem, стор. 1240.

військових справах, перш за все домагалося «заспокоєння» інтересів Православної Церкви”⁸⁸).

Під час обговорення питання про новий спільнний Собор представниками від православних вірних були всі три вищезгадані депутати разом з архимандритом Йосипом Бобриковичем, а з боку уніятів — архимандрит І. Баковецький та Адам Кісіль. У висліді спільніх нарад цих осіб і з'явився проект сеймової конституції про скликання у Львові спільногого Собору православних і уніятів з двома попереджуючими його окремими соборами⁸⁹).

Вже після закриття сейму король видав особливий іменний універсал, яким наказував уніятам і православним зібратися на спільний Собор у Львові в жовтні 1629 року, а для крашої підготовки до цього генерального Собору король дозволив відбути собори парткулярні: в Києві для православних і у Володимирі для уніятів в той самий день 29-го червня 1629 року.

Згідно з інструкцією короля, собори парткулярні і генеральний повинні продовжуватися кожний по два тижні. „І що на цьому львівському синоді обидві сторони згідно обрадять і вирішать, то вони представлять потім, йому, королеві, на розгляд”⁹⁰).

А що серед уніятів були гарячі прихильники спільногого Собору в особах Мелетія Смотрицького, митрополита Рутського та інших, і не бракувало таких прихильників навіть і серед православних, то Римська Церква в особі папського нунція у Варшаві і Конгрегація Пропаганди Віри були проти спільногого Собору уніятів з православними⁹¹).

88) Д. Дорошенко. Православна Церква в минулому і сучасному житті Українського народу, стор. 35.

89) П. Жукович. Op. cit., стор. 1240.

90) Ibidem, стор. 1245.

91) І. Власовський. Op. cit. том. 2, стор. 156.

„Взагалі Рим і раніше тримався тієї думки, що «дизуніти» повинні спочатку визнати ісповідання віри в редакції Римської Церкви, щоб потім спільно можна було з ними засідати”^{92).}

Виконуючи згаданий королівський універсал митрополит Іов Борецький розіслав окружну грамоту, якою пропонував з'їхатися православним „всякого достоїнства духовного і світського” на приватний Собор до Києва на 29 червня „для наради про заспокоення Православної Церкви.”. Почалися спонтанні протести православної шляхти, а особливо козацтва, що рішуче поставилося проти Собору Київського, а тим більше проти Собору Львівського. Православні боялись евентуального підступства з боку уніятів на майбутньому Львівському Соборі і тому рішуче запротестували проти відбуття спільногоСобору з уніятами^{93).}

Цей Київський Собор ко кількох днях вступних нарад під натиском православного козацтва був припинений. Натомість уніяти свій партикулярний Собор відбули й виробили умови згоди з «дизунітами».

28 жовтня до Львова приїхали майже всі уніяцькі єпископи а з ними Й Мелетій Смотрицький. З православних ієархів не було нікого, як не було і видатних представників духовенства, за винятком кількох звичайних монахів з Вільна та деяких братчиків. Побачивши, що на Собор не прибули православні ієархи, митрополит Рутський, щоб зберігти лицез, „надав цьому з'їздові характер приватного зібрання уніятів для обговорення своїх потреб”^{94).}

Не бачучи перед собою, так би мовити, контрагентів, не маючи, за влучним виразом

⁹²⁾ Ibidem, стор. 156.

⁹³⁾ І. Власовський. Op. cit., стор. 158.

⁹⁴⁾ Ibidem, стор. 158.

Осінського, „опозиційного елементу”, з перших днів уніяти усвідомили всю безцільність продовження нарад самих з собою і вже по трьох днях закрили цей Собор і роз'їхалися по своїх місцях.

XII.

Отже, і генеральний львівський Собор, на який дуже великі надії покладали уніяти, а з ними дехто і з угодово наставлених православних, — закінчився повною невдачею. Це пригнобило багатьох уніятів, але чи не найбільше Мелетія Смотрицького, фактичного ініціатора цього Собору. Зі Львова він вertiaється до Дерманя, морально пригнічений, знеохочений, втомлений. Він побачив, що здійснити свою заповітну ідею про поєднання православних з уніятами під зверхністю Риму йому вже не вдасться, і він зовсім відходить від церковно-сусільної праці, відклавши на бік і своє талановите перо. В цьому прикінцевому періоді життя він не пише і не публікує жодного твору.

Мужня і до кінця витримана постава православних в обороні своєї прадідівської віри наводить його на серйозні роздумування. Він робить ретроспективний огляд свого життя і бачить, що зайшов далеко, звідки вже немає воротя. В молитві і аскетичних подвигах він шукає заспокоєння для свої душі⁹⁵⁾). В стані своєрідного духовного трансу Смотрицький перебуває майже три роки. Його душевні терпіння вплінули відемно і на його фізичну кондицію. В місяці серпні 1633 року Смотрицький захворів. Недуга посилювалась з кожним днем. Дня 27 грудня, у віці 58 років, Господь покликав його на Свій праведний суд.

Через місяць після смерти Смотрицького з великою помпою відбулися похоронні об-

⁹⁵⁾ А. Осинський. Op. cit., стор. 131.

ряди над його тлінними останками з участю великого числа латинського й уніяцького духовенства під проводом уніяцького митрополита Рутського та під охороною польського війська, яким було обсаджено Дермань і всі довколишні села⁹⁶⁾.

Із смертю Смотрицького релігійна боротьба між православними і уніятами не вгавала, а продовжувалась ще з більшим завзяттям. Православних уже не запрошувано на спільні Собори, вже не пропаговано ідеї примирення одних з другими, а де тільки можна було навертали православних на унію силою і найбільш жорстоким насильством.

Але православний народ та його Мати — страдниця Церква Православна, перемагаючи всі гоніння наруги і знущання в Польській католицькій державі, доїснувала до благословленного дня всенародного зrivу під проводом Великого Гетьмана Богдана Хмельницького, що високо підніс прапор боротьби за національні, соціальні і релігійні права українського народу.

96) К. Еленевский. Op. cit., стор. 450.

БІБЛІОГРАФІЯ:

Бантыш-Каменский. Историческое известие о возникшей в Польше унии. Вильно 1864.

Булгаков С. Настольная книга. Харьков 1900.

Власовський Іван, проф. Нарис Історії Української Православної Церкви, том II. Нью Йорк—Бавид Брук, 1956.

Голубев С., проф. Материалы для Истории Западно-Русской Церкви, том. I, Приложение, Киев, 1883.

Грушевський Михайло, проф. Історія України-Руси, т. 8. Нью Йорк, 1956.

Дорошенко Дмитро, проф. Нарис Історії України, т. I, Мюнхен, 1966.

Дорошенко Дмитро, проф. Православна Церква в минулому і сучасному житті Українського Народу. Берлін, 1940.

Еленевский К. Мелетий Смотрицкий, Православное Обозрение за 1861 г. № 6, 7, 8. Москва.

Жукович Платон, проф. Вопрос о примирении православных с униатами на Варшавском сейме 1629 г. Христианское Чтение, октябрь, 1910. СПБ.

Знаменский Петр, проф. Учебное руководство по Истории Русской Церкви, СПБ, 1896.

Карташев А., проф. Очерки по Истории Русской Церкви, т. II, Париж, 1959.

Костомаров И. Н. Деятели Русской Церкви в старину. Мюнхен, 1922.

Курилас Богдан, о. ЧНІ. Зединення Архиєпископа Мелетія Смотрицького, Вінниця, 1962.

Макарий, митрополит. История Русской Церкви, т. XI, СПБ, 1882.

Малишевский И. Западная Русь в борьбе за Веру и Народность, СПБ, 1897.

Назарко Ір., о. ЧСВВ. Київські і Галицькі Митрополити, Торонто, 1962.

Осипинский Аф. Мелетий Смотрицкий, Архиєпископ Полоцкий, Київ, 1912.

Прокошина Е. Мелетий Смотрицький, Минск, 1966.

Радзикевич В. Короткий курс історії Українського Письменства. Львів, 1922.

Соколов І., проф. Українська Церква та Грецький Схід в XVI-XVII ст. Записки Істор.-Філологічного Відділу Укр. Академії Наук. Київ, 1919.

Суша Яков, єпископ. Життя Мелетія Смотрицького. Йорктон, 1965.

Спринчак Я. Очерк русского исторического синтаксиса. Киев, 1964.